

»LABYRINTH OF NATIONALISM COMPLEXITIES OF
DIPLOMACY«, *Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1992., 377 str.*

Zbirka eseja koju je uredio Richard Frucht pokušaj je bivših studenata Barbare i Charlesa Jelavich da iskažu zahvalnost svojim profesorima i mentorima, utemeljiteljima suvremenoga znanstvenog proučavanja istočnoeuropske povijesti u Sjedinjenim Američkim Državama. U skladu s tradicijom odlučili su posvetiti im svoja djela, držeći to najprimjerenijim izrazom štovanja. R. Frucht naglašava kako nije dvojio o temi knjige, jer su nacionalizam i diplomacija bili temeljni problemi znanstvenog istraživanja Barbare i Charlesa Jelavich u tijeku posljednjih četiriju desetljeća. Zbirka sadrži 19 eseja. Ukazat će samo na one u kojima se razmatraju problemi u svezi s problemima hrvatske historiografije ili važni za povijesnu znanost uopće.

CHARLES AND BARBARA JELAVICH: A BIBLIOGRAPHICAL APPRECIATION.

Paul E. and Jean Michelson, Huntington College (13—68). Nakon iskazivanja osobnog divljenja svojim profesorima i mentorima, autori su izabrali kao najprimjereniji način prikazivanja njihova znanstvenog doprinosa bibliografski pregled njihovih objavljenih radova tematskim i kronološkim slijedom. Također su odlučili preliminarno dati pregled njihove znanstvene djelatnosti. Najprije su naveli zasebno radove Barbare Jelavich (65 — 13 knjiga i 52 znanstvena članka), zatim Charlesa Jelavicha (28 — 3 knjige i 25 članaka) i naposljetku zajedničke radove (12 — 3 knjige i 9 članaka). Čak i površan pogled na bibliografiju radova Barbare i Charlesa Jelavich pokazuje da je njihov rad bio supstancijalan na svakom svome stupnju. O tome svjedoče objavljeni arhivski materijali, brojni izvorni znanstveni članci, monografije i sinteze. Područje njihova znanstvenog interesa autori određuju postupno. Najprije su to Istočna Europa i Rusija, zatim Balkan prije nego Istočna Europa u cjelini. Balkan je pobudio Jelavichevu pozornost kao stjecište brojnih nacija koje su bile pod oblikotvornim utjecajem najvećih vjerskih i društvenih pokreta, što su utjecali na razvoj europske civilizacije: klasičnoga i kršćanskog Rima, Bizanta i Pravoslavne crkve, Otomanskog Carstva i islama, renesanse, reformacije, prosvjetiteljstva, nacionalizma, socijalizma i industrijske revolucije. Unatoč nedostatku jedinstvenih kriterija i terminoloških odrednica, koje bi to područje činile jedinstvenim predmetom znanstvenog proučavanja, Jelavichi su na Balkan gledali kao na cjelinu ispunjenu različitostima. Interesi Barbare Jelavich bili su mnogostruki, no mogu se sažeti u jedinstveno zanimanje za Balkan i sukob ruskih i austrijskih interesa na tom području. Svi njezini radovi o ruskoj diplomaciji na Balkanu, u vezi s istočnim pitanjem, našli su pun izraz u djelu »Russias Balkan Entanglements 1806 — 1914«, Cambridge, 1991. Charles Jelavich posvetio je najveću pozornost utjecaju carističke Rusije na razvoj balkanskih nacionalizama, habsburškoj politici na balkanskom području, hrvatsko-srpskim odnosima i južnoslavenskoj crkvenoj povijesti. Njegovo prvo objavljeno djelo bila je studija o razvoju velikosrpske ideologije (*Nikola P. Pašić, »Greater Serbia or Yugoslavia«, Journal of central European Affairs, Vol. 11 [1951.]*). Na temelju istraživanja o nastanku i razvoju južnoslavenske ideologije došao je do zaključka da je ona bila nebulozan koncept. Zaseban razvoj većih nacija, poglavito Slovenaca, Hrvata

i Srba, otkrio je njegovu utopijsku narav. Dezintegracija Jugoslavije, koja je otpočela na početku devedesetih, dokraja je iskazala tragične posljedice zabluda vezanih uz južnoslavenski projekt. Na kraju autori ocjenjuju djelo Barbare i Charlesa Jelavich kao najveći znanstveni doprinos proučavanju povijesti Balkana uz djela R. L. Wolffa i L. S. Stavrianosa.

ON THE CONDITION OF WOMEN IN WARTIME SLOVAKIA AND CROATIA, Yeshayahu A. Jelinek, Ben Gurion University of Negev (190 — 214).

Među čimbenicima za koje drži da su odredili položaj žena u Slovačkoj i Hrvatskoj u tijeku drugoga svjetskog rata, autor posebice izdvaja nepomirljiv nacionalizam, religiozne katoličke principe i antidemokratski opresivni sustav (191). Posebnu pozornost posvećuje ulozi žena u javnom životu, te zakonima i drugim administrativnim mjerama koje su izravno ograničavale prava žena. Za obje je države karakteristično da žene nisu pripadale političkoj eliti. No, za razliku od Slovačke, gdje su žene bile isključene iz političkih organizacija i javnih službi, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj one su u njima bile zastupljene u priličnom broju. Autor to objašnjava činjenicom da su u ustaškom pokretu, koji je nastajao u teškim uvjetima u emigraciji, žene od samog početka imale bitnu ulogu. Posebice naglašava, kao »hrvatsku specijalnost«, da su žene služile u pomoćnim vojnim jedinicama, pa i sudjelovale u borbi s partizanima, tako da je ustaški pokret imao brojne heroine i mučenicke (201). Glede represivnog zakonodavstva autor posebno izdvaja one zakone koje su slovačke vlasti donijele u cilju onemogućivanja žena da postizu visoko obrazovanje i napreduju u zvanju. U Hrvatskoj, međutim, ustaške su vlasti povoljno prihvaćale obrazovane žene. Obje države posvećivale su veliku pozornost povećanju nataliteta, te su u skladu s tim donijele zakone protiv pobačaja. Autor naglašava kako je zakonodavstvo Nezavisne Države Hrvatske jedino u zakonskim sankcijama protiv pobačaja bilo represivnije od slovačkog zakonodavstva. Zatim navodi niz propisa kojima se težilo »zaštiti«^o dostojanstvo žena. Brojni propisi o načinu odijevanja, upotrebi šminke i sl. bili su karakteristični za obje države. Na temelju usporedbe položaja žena pripadnica nacionalnih manjina s položajem hrvatskih i slovačkih žena, autor zaključuje da su dvostruki standardi obilježavali zakonodavstvo objiju država. Na kraju naglašava da je razlika u odnosu prema ženama u Hrvatskoj i Slovačkoj bila zamjetna, posebice s obzirom na sudjelovanje žena u političkom i javnom životu. Uočava da tome nije pridonijela samo važna uloga žena u stvaranju ustaškog pokreta, te zaključuje da je hrvatsko društvo bilo vjerojatno progresivnije, liberalnije i permissivnije (206).

THE EASTERN QUESTION AND THE EUROPEAN STATES SYSTEM: LINKAGE FROM A SMALL POWER PERSPECTIVE, Lawrence J. Flocerzie, University of Dayton (214 — 234).

Autor ocjenjuje istočno pitanje kao najkompliciranije, najustrajnije i najopasnije pitanje u europskoj politici u tijeku XIX. i na početku XX. stoljeća. Od kraja napoleonskih ratova pa sve do izbijanja prvoga svjetskog rata problemi vezani uz propadanje Otomanskog Carstva, poglavito s obzirom na njegove balkanske provincije, uvelike su određivali političke akcije velikih europskih sila utječući na njihov unutarnji razvoj i na odnose među njima. Posebice je važne konzekvence imao krimski rat (1854.—1856.) u poticanju njemačkog i talijanskog ujedinjenja. Napokon, različite balkanske krize od 1875. do 1914.

godine imale su presudnu ulogu u razaranju europskog sustava saveza iz Bismarckove epohe, i na kraju dovele velike sile i cijelu Europu do drugoga i zastrašujućeg rata. Stoga je sposobnost velikih sila da maksimalno učinkovito drže pod kontrolom brojne krize koje su se pojavljivale u svezi s istočnim pitanjem jedno od njihovih najvažnijih postignuća u periodu između 1815. i 1914. godine.

THE HOTEL LAMBERT AND FRENCH FOREIGN POLICY IN BALKANS 1840—1848, Robert A. Berry, Salisbury State University (249—275).

Autor razmatra političku djelatnost »Hotela Lambert«, poljske emigrantske političke organizacije koja je naziv dobila po pariškoj rezidenciji svoga vođe kneza Adama Czartoryskoga. Naglašava kako je njezin program bio rezultat dugogodišnjih političkih nastojanja kneza Czartoryskoga, ali je tek u emigraciji, nakon uklapanja u glavne silnice europske politike, dobio svoj završni oblik, povezivanjem poljskog pitanja s francuskim planovima o rješanju istočnog pitanja. Njegove najbitnije odrednice bile su: 1) onemogućivanje jačanja ruskog utjecaja i pravoslavlja među Slavenima na Balkanu; 2) nagovor pravoslavnih slavenskih naroda na Balkanu (Srba i Bugara) na crkvenu uniju sa Svetom stolicom; 3) »slavizam«, tj. plan povezivanja svih slavenskih naroda, osim Rusa, uz Poljsku, za koju se držalo da joj je, u cilju ispunjenja te zadaće, povjerena povijesna misija; 4) čvrsto povezivanje tako zamišljene slavenske zajednice uz Svetu stolicu (katolička misija). Sve akcije koje je »Hotel Lambert« poduzeo radi ostvarenja svoga programa imale su negativan učinak. Njegova najveća slabost bila je u nadi da će pravoslavni balkanski narodi biti pripravnici na crkvenu uniju. Djelatnost F. Zacha, predstavnika »Hotela Lambert« u Beogradu, očevidan je dokaz o zabludama kneza Czartoryskoga. Zavarani prividnim proturuskim raspoloženjem »ustavobranitelja«, pomaže im u borbi za vlast 1842. godine. Autor ne razmatra još jedan negativan učinak Zachova djelovanja u Beogradu, naime njegovu ulogu u pripremi velikosrpskog programa »ustavobraniteljskog« ministra I. Garašanina (Načertanije, 1844.). God. 1843. »Hotel Lambert« je uništio svaku mogućnost da od Svete stolice dobije potporu za svoje planove, kada je zadobio mogućnost posredovanja u tzv. Barišićevoj aferi, sporu između franjevačke provincije Bosne Srebrene i apostolskog vikara za Bosnu Rafe Barišića. Umjesto da spor prepusti Svetoj stolici, »Hotel Lambert« ga, putem francuskog konzulata u Carigradu, prenosi na Portu. Slom bugarskoga redovničkog pokreta za crkvenu uniju 1848. godine označio je definitivni kraj planova o crkvenoj uniji, a ujedno i kraj poljske uključenosti u balkansku politiku. Nakon razmatranja učinaka političke djelatnosti »Hotela Lambert« neuvjerljivo se čini ocjena autora da je on bio relativno neovisna politička snaga, koja je imala važnu ulogu u političkom djelovanju velikih sila. Politički program »Hotela Lambert« bio je u skladu s francuskom inozemnom politikom u periodu od 1840. do 1848., i u tome je bila sva njegova diplomatska snaga. Uzaludnost toga programa bila je tim veća što Francuska nije nikada ozbiljno razmatrala mogućnost obnavljanja poljske države.

LESSONS OF THE EAST EUROPEAN REVOLUTIONS OF 1989, Gale Stokes, Rice University (361 —375)

Autor vrlo sažeto definira najveću lekciju 1989. godine: »Komunizam se pokazao nedostatnim« (362). Naglašava kako događaji iz 1989. nisu važni samo za okončanje hladnog rata ili za političke inicijative Zapada, već su politički

moment od globalnog značenja, i mogu se pribrojiti najvažnijim događajima u posljednjih nekoliko stoljeća. Za povijest XX. stoljeća drži da je bitno određena filozofskim nazorima i ekonomskim teorijama XVII. i XVIII. stoljeća. Oni su bitno odredili tri politička sustava koje naziva antiracionalističkim, hiperracionalističkim i pluralističkim. Antiracionalizam je utjecao na one totalitarne pokrete iz prve polovice XX. stoljeća (fašizam, nacizam) kojih je glavno obilježje bila žudnja za postizanjem moći putem velike tehnološke transformacije, vojne snage i, uz to, odbijanje liberalnog kapitalizma kao bitne pretpostavke parlamentarne demokracije. Hiperracionalizam odlazi u drugu krajnost uključivanjem razuma u rigidnu političku formulu. Staljinizam je »reductio ad absurdum« Descartesove tvrdnje da ljudi mogu postati gospodari prirode (363). Ta je zadaća povjerena Partiji, a podupiralo ju je njezino »znanstveno razumijevanje povijesti«. Kasnije je »veliki vođa« impostirao sebe kao konačni kriterij ljudske racionalnosti, koji može transformirati svijet. Treći sustav, »pluralizam«, u usporedbi s ostala dva, nije sustav već neodređen skup političkih principa koji strukturiraju proces. On je utemeljen na »prozaičnoj« zamjedbi da su ljudska bića pogrešiva i odgovorna, i to ga štiti od »primarne iracionalne snage« ili »vodstva znanstvenih partija«. Godina 1945. pokazala je propast antiracionalističkog, a 1989. kraj hiperracionalističkog sustava. Događaji iz 1989. ukazali su na to koliko su ograničene bile prospekcije zapadnih stručnjaka u svezi s Istočnom Europom. U tijeku posljednjih 40 godina zapadne vlade bile su uglavnom usmjerene na vojne i ekonomske snage »istočnog bloka«. Akademska zajednica bila je zaokupljena uglavnom istim problemima. Autor drži da, ukoliko je bilo što jasno u svezi s nedavnom propašću istočnoeuropskih režima, onda je to činjenica da je ona bila uvjetovana moralnim raspadanjem isto toliko koliko i ekonomskim i političkim neuspjehom. Utjecaj moralnog čimbenika u raspadanju istočnoeuropskog poretka uočili su, mnogo bolje od zapadnih stručnjaka, istočnoeuropski intelektualci-disidenti Leszek Kolakowski, Václav Havel i drugi. Jedna je od najvećih posljedica staljinizma u Istočnoj Europi što ju je isključio iz mogućnosti traženja novih solucija, kakva je postojala na Zapadu. Godine 1989. mnogim se istočnim Europljanima njihova vlastita devastirana era ukazala kao groteskna opsesija, ponajprije na temelju spoznaje o odsutnosti novih ideja. Glede budućeg razvoja pluralističkog sustava autor naglašava kako je uvjerenje da povjesničar na temelju uzročne analize prošlih događaja može zaključiti o budućim događajima — iluzija. Odbacuje paradoks sadržan u poznatoj Fukuyaminoj tvrdnji da se kraj povijesti javio zbog pobjede jedinog sustava unutar kojega se povijest može događati. Lakoća s kojom se pluralizam inkorporirao u informatičku revoluciju ne jamči da će jednako odgovoriti na buduće izazove. Stoga krajnju pouku 1989. iskazuje tvrdnjom da je bliska budućnost nepredvidljiva, te da unatoč svim prospekcijama valja računati na iznenađenja.

Zoran Grijak